

Ukrajina između autoritarizma i demokracije

Davor Boban

Od uvedbe institucije predsjednika države 1991. predsjednički izbori u Ukrajini uvijek su bili prvorazredan politički događaj. U svih pet dosadašnjih ciklusa natjecali su se jaki kandidati, jer predsjednik države ima znatne ustavne ovlasti koje mu omogućuju da sukreira politike i sudjeluje u zakonodavnom procesu zajedno s vladom i parlamentom. Analizirajući parlamentarne i predsjedničke izbore od 1991. do danas mnogi su analitičari, a pogotovo novinari, često prilično neoprezno izvodili pogrešne zaključke o tome da je Ukrajina duboko podijeljena na proruski i prozapadni dio, te da bi se zbog toga mogla raspasti.

Povijesno naslijeđe

U Ukrajini, prvo, treba razlikovati etničku i jezičnu pripadnost stanovništva. U južnim i istočnim dijelovima zemlje prevladava rusofono stanovništvo, ali većinu ne čine etnički Rusi, nego etnički Ukrajinci. Dominacija ruskog jezika u svakodnevnom životu posljedica je rusifikacije koja se provodila u Ruskom Carstvu od Petra Velikog, ali i kasnije politike nametanja ruskoga kao službenog jezika u cijelome Sovjetskom Savezu. Lenjinističke proklamacije o poštivanju nacionalnih prava i sloboda u novome sovjetskom poretku samo su djelomično bile ispunjene. Ruski se jezik širio u svim sovjetskim republikama imigracijom etničkih Rusa, ali i nametanjem ruskog jezika u obrazovnim i javnim institucijama. U Ukrajini se najsnažnije širio u onim dijelovima zemlje koji su najranije pali pod vlast moskovskih careva u 17. i 18. stoljeću, a slabije u zapadnim dijelovima koji su do 1917. ili čak do 1939-1940. pripadali Austro-Ugarskoj, Poljskoj, Čehoslovačkoj ili Rumunjskoj. Zapadni dio zemlje stoga je bio najkasnije izložen rusifikacijskim pritiscima središnjih sovjetskih vlasti u Moskvi. Istodobno, zbog borbe sa stranim vlastima u zapadnim se krajevima najjače razvio ukrajinski nacionalizam. Povijesno naslijeđe

očuvalo se do danas, te se na predsjedničkim izborima građani zapadnih dijelova priklanjaju kandidatu koji teži neovisnijem položaju Ukrajine o Rusiji, te jačem isticanju ukrajinske kulture u svakodnevnom životu. Zbog jačeg utjecaja ruske kulture i većeg broja etničkih Rusa istočni i južni dijelovi zemlje usmjereniji su pak prema Rusiji nego prema Zapadu.

Narančasta revolucija: savez i razlaz Juščenka i Timošenko

Četvrti predsjednički izbori 2004. bili su najočitiji primjer sukoba između dvaju ondašnjih glavnih polova političke moći: predsjednika države Leonida Kučme i premijera Viktora Janukoviča, s jedne, te Viktora Juščenka i Julije Timošenko, s druge strane. Janukovič je bio ukrajinski premijer od 2002. do 2004. te se s te pozicije kandidirao za predsjednika države. Podupirao ga je ondašnji predsjednik države Kučma, a u skladu s dotadašnjom izbornom praksom Janukovič je trebao pobijediti bez obzira na izborna i ostala zakonska pravila. U prvom krugu glavni kandidati Juščenko i Janukovič bili su glasovno izjednačeni. Izborne ankete provedene uoči drugog kruga glasovanja davale su znatnu prednost Juščenku, ali su izborne prijevare u istočnim i južnim dijelovima zemlje donijele pobjedu Janukoviču. U tim je krajevima proruski orijentirani Janukovič uživao najveću potporu, a na ruku mu je išlo i to što je smatran pripadnikom "Donjeckog klana", skupine moćnika koje su povezivali politička i ekonomska moć te kriminal. Izborne prijevare nisu bile ništa neuobičajeno u dotadašnjoj ukrajinskoj politici, te se ukrajinski politički režim u politološkoj literaturi nazivao *izbornim autoritarnim sustavom*. Prijelaz iz sovjetskih nekompetitivnih i neslobodnih u kompetitivne i slobodne izbore trebao je biti ključan korak u demokratskoj transformaciji ukrajinskoga političkog

Davor Boban, viši znanstveni asistent na Odsjeku za komparativnu politiku Fakulteta političkih znanosti. Prošle je godine obranio doktorsku disertaciju "Komparativna analiza polupredsjedničkih sustava u Rusiji i Poljskoj". E-mail: dboban@fpzg.hr

sustava. No, umjesto nastavka demokratizacijskih procesa s kraja osamdesetih i početka devedesetih godina, osobito nakon proglašenja neovisnosti 1991, demokratska tranzicija u Ukrajinu je zastala, te je uspostavljen hibridni politički sustav koji je bio mješavina demokratskih i autoritarnih elemenata. Jedno od njegovih temeljnih obilježja bila je zlouporaba izbora kako bi vladajuća elita ostala na vlasti po svaku cijenu. Glasovanje građana pod pritiskom, naknadno ubacivanje glasačkih listića u glasačke kutije, ubojstva neovisnih novinara, te isprepletenost kriminala i politike onemogućavali su razvoj demokratskih političkih institucija. Tek su predsjednički izbori 2004. označili prekretnicu u dotadašnjoj političkoj praksi.

Pokušaj izborne prijevare izazvao je nezadovoljstvo u zemlji i val demonstracija, koji su postali poznati kao "narančasta revolucija". Masovni javni prosvjedi građana okupljenih oko Viktora Juščenka i Julije Timošenko spriječili su izbornu prijevaru, te je krajem prosinca 2004. ponovljen drugi krug izbora u kojemu je pobijedio Juščenko, a Janukovič i njegovi pristaše priznali su poraz. No narančasta revolucija nije završila potpunom pobjedom jedne strane. Kako bi bio dopušten treći krug ili, službeno, ponavljanje drugog kruga predsjedničkih izbora 2004, Juščenko je morao pristati na reformu Ustava kojom su smanjene ovlasti predsjednika države. Premda su one i nakon reforme ostale znatne, vlada je ojačala u odnosu prema predsjedniku države. Ta promjena ne mora u praksi snažnije pogoditi predsjednika ako uspije staviti vladu pod svoju kontrolu. No, ako to predsjedniku ne pođe za rukom i ako izbije sukob između ta dva pola izvršne vlasti, jedna će institucija izgubiti. Upravo se to dogodilo kad je izbio sukob između predsjednika Juščenka i premijerke Timošenko.

Poslije stupanja na dužnost, Juščenko je imenovao svoju političku saveznicu Timošenko ukrajinskom premijerkom. Multimilijunašica koja se, kao i mnogi drugi ukrajinski tajkuni, obogatila devedesetih godina na sumnjiv način, Timošenko se ubrzo sukobila s Juščenkom. Nazivana *plinskom princezom*, ili *Ivanom Orleanskom narančaste revolucije*, Timošenko je najuspješnije od svih ukrajinskih tajkuna lavirala u nacionalnoj politici posljednjih dvadesetak godina. Rođena u Dnjiproperovsku na istoku zemlje, pripadala je rusofonom dijelu stanovništva, ali je kasnije u svojoj političkoj karijeri prihvatila ukrajinski jezik i prozapadne stavove. Devedesetih godina nalazila se na čelu tvrtke koja je uvozila plin iz Rusije i naglo se obogatila u tom poslu. Sumnja se da je njezino silno bogatstvo bilo rezultat malverzacija kojima je oštećena država. U drugoj polovici desetljeća bila je bliska Pavlu Lazarenku, premijeru koji je kasnije optužen za korupciju, i predsjedniku države Kučmi. Ubrzo je počela surađivati i s Juščenkom, koji je bio premijer od 1999. do 2001. U tome kratkom razdoblju Kučma, Juščenko i Timošenko bili su na istoj strani. Godine 1999. postala je potpredsjednica vlade i, zajedno s premijerom, nastojala je uvesti fiskalni red u zemlji i prisiliti tajkune da poštuju zakonska pravila u svom poslovanju. Istodobno je i sama bila optuživana za privredne malverzacije ne samo u Ukrajini, nego i u inozemstvu, pa je 2001. nakratko bila u pritvoru. Idila unutar trojke kratko je trajala. Raniji sukobi između Timošenko i Kučme zaoštrili su se kada su ona i Juščenko zbog svoje politike došli u sukob ne samo s tajkunima, čije su interesi ugrožavali, nego i s Kučmom, koji je bio povezan s njima. Izbačeni iz Vlade početkom 2001, Juščenko i Timošenko nastavili su surađivati. Premda su pripadali različitim strankama, na predsjedničkim izborima 2004. nastupili su zajedno, istaknuvši Juščenka kao predsjedničkog kandidata. Dijumvirat stvoren revolucijom na prvi je pogled zapečatio sudbinu svojih političkih protivnika, ali se savezništvo raspalo nakon nekoliko

mjeseci. Juščenko u rujnu 2005. raspušta vladu, obrazlažući da je to potrebno učiniti zbog sukoba među institucijama vlasti u kojemu on više ne želi posredovati.

Ustav i zakoni propisuju da kandidat za ukrajinskog predsjednika mora, među ostalim, znati ukrajinski jezik. Timošenko je naučila ukrajinski tek u svojoj 36-oj godini, dok je Janukovič i danas izložen ismijavanjima zato što loše govori ukrajinski, koji je naučio tek nakon što je imenovan premijerom 2002.

Izbacivanje iz vlade nakratko je uzdrimalo moć Julije Timošenko, ali je nije potpuno izbacilo iz politike. Njezina smjena s mjesta premijerke više je štetila ugledu predsjednika Juščenka, koji je optuživan da je izdao tekovine narančaste revolucije, nego njoj. Velika popularnost koju je Juščenko uživao na početku mandata istopila se tijekom narednih pet godina, te su mnoge pristaše narančaste revolucije bili duboko razočarani njime. Tomu su pridonijeli sukobi u "narančastoj koaliciji", koji su izbili 2005, ali i njegova nesposobnost da utječe na rješavanje ekonomskih i društvenih problema u zemlji. Usto, ono za što je optuživao prethodni državni vrh, okrnulo je i njega i njegovu obitelj. Njegov sin Andrij bio je upleten u skandale, od kojih se Juščenko nije ogradio, nego je stao na sinovljevu stranu.

Poraz "narančastih" na predsjedničkim izborima 2010.

Dok je Julija Timošenko uoči predsjedničkih izbora 2010. uživala znatnu potporu i popularnost, njezin politički suparnik Viktor Janukovič postajao je sve kontroverznija ličnost. Nije bilo sumnjivo samo proteklih dvadeset godina djelovanja, nego se pokazalo da su njegovi grijesi mnogo stariji. Mediji su otkrili da je sadašnji predsjednik države – koji je i član Akademije ekonomskih znanosti Ukrajine i Predsjedništva Nacionalne akademije znanosti – prije četrdesetak godina bio dva puta osuđivan zbog pljačke i fizičkog nasilja. Medijska ga otkrića nisu znatnije pokolebale, te je izjavio da su to "greške iz mladosti". Političku je karijeru počeo devedesetih godina. Od 1997. do 2002. bio je guverner Donjecke oblasti i istaknuti pripadnik "Donjeckog klan". S guvernerske funkcije napredovao je do druge najmoćnije pozicije u državi – mjesta predsjednika vlade.

Janukovič se nije vratio na vrh državne vlasti tek na predsjedničkim izborima 2010, nego već 2006, kad je njegova Stranka regijâ pobijedila na parlamentarnim izborima, a on je postao novi premijer. Na vlasti je bio samo malo dulje od godinu dana, do prijevremenih parlamentarnih izbora 2007, kada ga je na čelu vlade zamijenila Timošenko. Premda osramoćen porazom 2004, Janukovič se strpljivo pripremao za sljedeće predsjedničke izbore na kojima je želio pobijediti ne samo svoga glavnog protivnika s prethodnih izbora, Viktora Juščenka, nego i Juliju Timošenku, koja se s pozicije premijerke također pripremala

za novu predsjedničku utrku. Nastala je kandidatska trojka Juščenko-Timošenko-Janukovič u kojoj je svatko žestoko napadao svakoga. Krivnja za loše gospodarsko stanje zemlji prebacivala se s jedne strane na drugu, a duboko su se razlikovala i njihova stajališta o odnosima s Rusijom. Odnosi s Rusijom nisu samo ideološko, nego i ekonomsko i sigurnosno pitanje. Povezanost gospodarstava dviju zemalje, a osobito problem transporta ruskog plina preko Ukrajine u Zapadnu Europu, te mogućnost približavanja Ukrajine NATO-u čine odnose dviju zemalja posebno osjetljivima. Stajališta pojedinih političara o, primjerice, uporabi ruskog jezika u Ukrajini nisu sama po sebi zanimljiva Zapadu, ali služe kao pokazatelj njihova općenita stava o odnosu Ukrajine prema Rusiji. Sukob o politici prema Rusiji osobito se zaoštrio u kolovozu 2008. nakon napada ruskih snaga na Gruziju. Juščenko je oštro osudio napad, dok je Timošenko zauzela neutralniji stav. Zapadnom promatraču zanimljiva može biti još jedna činjenica o odnosu predsjedničkih kandidata prema jezičnom pitanju u Ukrajini. Ustav i zakoni propisuju da kandidat za ukrajinskog predsjednika mora, među ostalim, znati ukrajinski jezik. Dvoje od troje glavnih kandidata posljednji je uvjet ispunilo u posljednji tren. Timošenko je naučila ukrajinski tek u svojoj 36-oj godini, dok je Janukovič i danas izložen ismijavanjima zato što loše govori ukrajinski, koji je naučio tek nakon što je imenovan premijerom 2002.

Peti predsjednički izbori od stjecanja neovisnosti 1991. održali su se u dva izborna kruga 17. siječnja i 7. veljače 2010. Na njima je sudjelovalo 18 kandidata. Dotadašnji predsjednik Juščenko ispao je u prvom krugu, osvojivši samo 5,5 posto glasova. Kako je već u predizbornoj kampanji bilo jasno da Juščenko nema stvarnih izgleda osvojiti drugi mandat, utrka se vodila između Janukoviča, koji je u prvom krugu dobio 35,3 posto, i Timošenko, koja je osvojila 25,1 posto glasova. Nezadovoljna mogućnošću gubitka izbora, Timošenko je zaprijetila da će, ako Janukovič pobijedi, pokrenuti masovne javne prosvjede, na što je Janukovič uzvratilo istom prijetnjom. Nakon drugog kruga glasanja – u kojemu je Janukovič osvojio 48,95 posto, a Timošenko 45,47 posto glasova – Timošenko nije pokrenula najavljenju revoluciju, ali je podigla tužbu pred Visokim upravnim sudom zbog navodne izborne prijevare. Kao što je odustala od revolucije, tako je nakon nekoliko dana odustala i od tužbe. Tvrdila je da to čini zato što ne vidi pravnu mogućnost da se slučaj iznese pred Vrhovni sud, premda smatra da je Janukovič pobijedio zahvaljujući izbornoj prijevari. Nakon te izjave ostalo je nejasno zašto je povukla tužbu. Je li procijenila da nema realne mogućnosti da tužba bude prihvaćena i da sud presudi u njezinu korist? Toj tezi ide u prilog stav međunarodnih promatrača da su izbori bili slobodni i poštjeni. Druga je hipotetička mogućnost da je Timošenko bila prisiljena povući tužbu zbog navodnih korupcijskih grijeha iz bliske prošlosti i mogućnosti da bude kazneno progona zbog njih. I u susjednoj Rusiji slična je sudbina snašla tamošnje oligarhe. Dok je ruska vlast u drugoj polovici devedesetih bila pod njihovim snažnim utjecajem, nakon Putinova dolaska na čelo države 2000. utjecaj oligarha naglo kopni. Putin im je ostavio mogućnost da sačuvaju svoje bogatstvo koje su stekli na sumnjiv način pod uvjetom da se ne miješaju u politiku. Oni koji su se ogriješili o to pravilo, kao Berezovski i Hodorkovski, pobjegli su iz zemlje ili su osuđeni na zatvorsku kaznu. U Ukrajini nije bilo slična scenarija, jer Juščenko nije bio tako snažan predsjednik kao Putin, ali mogućnost kaznenog progona uvijek visi nad glavom domaćih tajkuna, pa tako i nad glavom lijepe "plinske princeze" Julije Timošenko.

Janukovič je stupio na predsjedničku dužnost 25. veljače polaganjem prisege u parlamentu. Ceremoniji nisu prisustvo-

vali zastupnici stranke Julije Timošenko. Nakon tjedan dana parlament je izglasovao nepovjerenje premijerki Timošenko i novim premijerom imenovao Janukovičeva suradnika Mikolu Azarova. U novu vladajuću koaliciju ušla je Stranka regijâ umjesto stranke dotadašnje premijerke. Novi predsjednik ubrzo je posjetio Bruxelles i izjavio da je strateški cilj Ukrajine približavanje Europskoj Uniji, te da se zauzima za uravnotežen odnos svoje zemlje sa Zapadom i Rusijom. Dok je njegov prethodnik Juščenko bio izrazito prozapadno orijentiran i zauzimao se za približavanje i Europskoj Uniji i NATO-u, Janukovič želi Ukrajinu približiti Europskoj Uniji, ali ne i NATO-u. Takav je stav karakterističan za političare iz istočnih dijelova zemlje, ali Janukovič je, prema tvrdnjama nekih analitičara, promijenio neka svoja stajališta. Tako su njegova obećanja o proglašenju ruskoga kao drugoga službenog jezika u zemlji pala u vodu, jer je ubrzo nakon preuzimanja predsjedničke dužnosti izjavio da ukrajinski ostaje jedini službeni jezik.

Tijek i rezultati predsjedničkih izbora 2010. pokazali su da je Ukrajina, na paradoksalan način, možda krenula sigurnijim putem ka demokraciji. Jedna je zapadna analitičarka nakon predsjedničkih izbora ustvrdila da od svih postsovjetskih država samo baltičke republike i Ukrajina provode doista kompetitivne izbore. Slično su ukrajinske izbore ocijenili i europski promatrači. Pobjeda Janukoviča, bivšeg kriminalca i neuspjelog prevantara na prethodnim predsjedničkim izborima, otvara pitanje kako kandidat takva moralnog i političkog profila uopće može pobijediti na predsjedničkim izborima. Istodobno, na izborima 2010. praktično je bila isključena mogućnost nove izborne prijevare, što pokazuje da su javnost, mediji i određene političke institucije postali dovoljno jaki da spriječe povratak Ukrajine u razdoblje autoritarnosti.